

Напівпрезидентська система правління у контексті республіканської форми правління: типологізація, конституційно-правові і політичні виклики та перспективи реформування в Україні

У статті теоретико-методологічно й емпірично окреслено сутність, різновиди, наслідки республіканських систем правління. Типологізовано напівпрезидентську систему правління. Окреслено конституційно-правові та політичні виклики й перспективи реформування системи напівпрезидентського правління в Україні.

Ключові слова: форма державного правління, система правління, напівпрезиденталізм, президенталізм, парламентаризм, системи уніфікованої та розділеної більшості й розділеної меншості, президент-парламентаризм, прем'єр-президенталізм, Україна.

Semi-presidential system of government in the context of republican form of government: typology, constitutional and political challenges and prospects for reforming in Ukraine

The article is dedicated to theoretical, methodological and empirical analysis of nature, types and consequences of republican systems of government. The author singled out varieties of semi-presidential systems of government, outlined the constitutional, legal and political challenges and prospects for reforming the system of semi-presidential government in Ukraine.

Keywords: form of government, system of government, semi-presidentialism, presidentialism, parliamentarism, unified majority system, divided majority system, divided minority system, president-parliamentarism, premier-presidentialism, Ukraine.

У ході і в результаті масових народних виступів в Україні у листопаді 2013 – лютому 2014 рр. (спочатку з приводу призупинення президентом і урядом України євроінтеграційних процесів України, внаслідок системного спротиву суспільства існуючому політичному укладу) повалено диктаторський (у формі змагального чи електорального авторитаризму) режим президента України В. Януковича. Після цього система правління України змінилася із президентсько-парламентської на

прем'єрсько-президентську (парламентсько-президентську) (схожий маневр система України здійснила у 2004–2006 рр.). Відповідно суттєво обмежено повноваження глави держави, принаймні із приводу його участі у формуванні та достроковому припиненні повноважень уряду та інших центральних органів виконавчої влади. Разом з цим, а також у контексті результатів позачергових виборів президента (які проведено 25 травня 2014 р.) і нестабільної внутрішньополітичної та зовнішньополітичної ситуації в Україні було взято курс на прискорене прийняття поправок до конституції та відповідно окреслення нового місця політичних інститутів у системі правління в Україні. У цьому контексті актуальним виявилось питання адекватного окреслення викликів та перспектив системи правління в Україні. Це складна та комплексна проблема, а її вирішення фактично неможливе без знання особливостей та наслідків еволюції системи правління в Україні упродовж 1991–2014 рр.

В Україні після розпаду СРСР і отримання незалежності формально з 1996 р., а фактично з 1991 р. застосовано й апробовано здебільшого різні варіанти змішаної чи в політологічному сенсі напівпрезидентської системи правління. Те ж стосується (або стосувалося) більшості країн Європи та Азії (в тому числі тих, що припинили своє існування), які виникли/відновили незалежність після краху Варшавського блоку, Радянського Союзу і СФРЮ¹, приміром, Азербайджану (з 1995 р., коли було прийнято напівпрезидентську конституцію), Боснії та Герцеговини (із 1995 р.), Вірменії (із 1995 р.), Білорусі (із 1996 р.), Болгарії (із 1991 р.), Грузії (із 2004 р.), Казахстану (із 1993 р.), Киргизстану (із 1993 р.), Литви (із 1992 р.), Македонії (із 1991 р.), Молдови (у 1994–2001 рр.), Польщі (із 1990 р.), Росії (із 1993 р.), Румунії (з 1990 р.), Сербії (із 2006 р.), Словаччини (із 1999 р.), Словенії (із 1992 р.), Хорватії (із 1991 р.), Чехії (із 2012 р.), Чорногорії (із 2006 р.), Югославії (у 2000–2003 рр.). Натомість, до класичного парламентаризму звернулись такі постсоціалістичні країни, як Албанія, Естонія, Латвія, Молдова (із 2001 р.), Угорщина та Чехія (до 2012 р.), а до класичного президенталізму – тільки Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан. Роблячи такий висновок, опираємось на широко вживану і популярну в західній політичній науці таксономію конституційних систем правління Р. Елгі, яка запропонована наприкінці 90-х років ХХ – початку 10-х років ХХІ ст. Дослідник оперуючи поняттям форми правління – монархічної або ж республіканської, – виокремлює три різновиди конституційних систем правління: президенталізм, напівпрезиденталізм та парламентаризм². Ми звизимо предмет наукового інтересу і звернемося до трьох видів республіканської форми правління, які треба іменувати республіканськими

¹ O. Amorim Neto, K. Strom, *Breaking the Parliamentary Chain of Delegation: Presidents and Non-partisan Cabinet Members in European Democracies*, "British Journal of Political Science" 2006, vol 36, s. 623.

² R. Elgie, *The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions*, "European Journal of Political Research" 1998, vol 33, s. 219–238.; R. Elgie, *Variations on a theme: a fresh look at semi-presidentialism*, "Journal of Democracy" 2005, vol 16, nr 3, s. 1–21.

системами правління, – президенталізму, парламентаризму та напівпрезиденталізму³. Їх вирізняють на підставі двох індикаторів: способу обрання президента та способу й суб'єкта відповідальності уряду.

Президенталізм – це конституційна система правління, в якій існує посада всенародно та безпосередньо (прямо) обраного на фіксований термін президента (зазвичай як глави держави та глави виконавчої влади), а члени урядового кабінету (адміністрації президента) колективно не відповідальні перед парламентом («чисті», класичні кейси – США, більшість країн Латинської Америки). Парламентаризм – конституційна система правління, в якій глава держави (у випадку республіканської форми правління – це президент, що не є главою виконавчої влади) отримує фіксовані повноваження на підставі непрямих/небезпосередніх виборів (у парламенті), а прем'єр-міністр і урядовий кабінет є колективно відповідальними винятково перед парламентом («чисті» класичні кейси – Німеччина, Італія, Греція, Мальта, Ізраїль). Напівпрезиденталізм – конституційна система правління, в якій існує посада всенародно і безпосередньо (прямо) обраного на фіксований термін президента (зазвичай як глави держави, хоча інколи як глави держави та глави виконавчої влади), а також прем'єр-міністра та урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні перед парламентом (класичні кейси – Франція, Португалія, Тайвань, Фінляндія, Ірландія, Ісландія, Шрі-Ланка) (більш детально див. табл. 1). Перевага такого трактування конституційних систем правління у тому, що ми не маємо робити посилай на різні реляційні властивості політичного процесу, а лише повинні зважати на конституційно-правові атрибути феномену системи правління. У такий спосіб намагаємось уникнути суб'єктивізму в класифікації⁴. Це означає, що виокремлення різних республіканських конституційних систем правління варто проводити поза трактуванням сили повноважень президентів, прем'єр-міністрів і парламентів, оскільки повноваження останніх змінюються залежно як від конституційних, так і від політичних передумов. Особливо актуально це у зрізі напівпрезидентських систем правління, колосальний вплив на фактичне функціонування яких мають результати виборів, причому президентських і парламентських, оскільки саме від інститутів президента (здєбільшого) та парламенту (обов'язково) залежить процес формування, діяльності і ймовірно дострокового припинення повноважень урядів. Також позитивним моментом запропонованої класифікації систем правління є те, що

³ Між поняттями «форма державного правління» та «система правління» є теоретико-методологічна відмінність. Форма державного правління піддається оцінці на підставі способу формування і заміщення посади глави держави, а система правління – на підставі формальних (конституційних) і фактичних (політичних) передумов міжінституційних відносин з приводу здійснення влади. Оскільки глава держави буває виборним та спадковим, то серед форм правління виділяють республіки і монархії, а також їхні комбінації та різновиди. Натомість, серед систем правління виділяють президентські, напівпрезидентські і парламентські, які унаслідують республіканські та монархічні форми державного правління.

⁴ V. Lytvyn, *Podviina vykonavcha vlada: teoriia ta praktyka yevropeiskoho pivprezidentalizmu*, "Osvita rehionu: politolohiia, psykholohiia, komunikatsii" 2009, vol 3, s. 25–33.

«конституційно» система правління не залежить від того, чи є країна демократичною або авторитарною/тоталітарною. Запропонована схема класифікації систем правління заснована винятково на конституційній теорії, а тому дозволяє враховувати інші підходи та тлумачення стосовно емпіричного оцінювання президенталізму, парламентаризму та напівпрезиденталізму.

Розгляд емпіричних прикладів президенталізму, напівпрезиденталізму та парламентаризму у світі (станом на 2013–2014 рр.) свідчить, що найбільш вільними за показниками політичних прав та громадянських свобод у світі (згідно проекту «Свобода у світі» організації «Freedom House») є парламентські системи, менш вільними – напівпрезидентські, а найменш вільними – президентські системи. Найбільшу ефективність урядування (згідно проекту «The Worldwide Governance Indicators (WGI)» Світового банку) реалізують парламентські, меншу – напівпрезидентські, а найменшу – президентські республіканські системи правління. Майже сумірними виявляються особливості кореляції республіканських систем правління та показників індексу людського розвитку згідно «Програми розвитку ООН»: найбільш ефективними у цьому зрізі виявляються парламентські системи, дещо менш ефективними – президентські та напівпрезидентські системи. Примітно, що зазначені висновки спрацьовують як на універсальному (чи глобальному) рівні аналізу, так і на конкретному (регіональному) рівні аналізу, зокрема на прикладі постсоціалістичних країн Європи та Азії. З однієї сторони, це імпліцитно свідчить про те, що вибір оптимальної та перспективної республіканської системи правління (зокрема в контексті творення конституційних проектів) з огляду на світовий досвід треба робити на користь парламентаризму (детально див. табл.1). З іншої сторони, потрібно враховувати теоретико-методологічні виклики чи ризики та перспективи кожної республіканської системи правління.

Традиція визначення кращої чи оптимальної конституційної системи правління є доволі давньою. Наприкінці ХІХ ст. В. Баджхот (1867 р.⁵) та В. Вільсон (1885 р.⁶) обґрунтовували позитивні інституційні переваги парламентської республіки, в ході Другої світової війни Д. Прайс був захисником ідей парламентаризму⁷, а Г. Ласкі стверджував, що не можна з точністю визначити кращу форму республіканського правління⁸. Після краху соціалістичної моделі розвитку, а також формування цілої низки нових республік проблема визначення найкращого типу республіканської форми правління (принаймні в контексті становлення та консолідації демократії) з

⁵ W. Bagehot, *The English Constitution*, Wyd. C. A. Watts and Co. Ltd. 1964.

⁶ W. Wilson, *Congressional Government: A Study in American Politics*, Wyd. Library of Alexandria 1956.

⁷ D. Price, *The parliamentary and presidential systems*, "Public Administration Review" 1943, vol 3, nr 4, s. 317–334.

⁸ H. Laski, *The parliamentary and presidential systems*, "Public Administration Review" 1944, vol 4, nr 4, s. 347–359.

новою силою була відображена у напрацюваннях Х. Лінца⁹, Х. Лінцата А. Валенсуели¹⁰, А. Степана та С. Скач¹¹, Т. Павера та М. Гасіоровські¹² тощо, в яких здебільшого було постульовано думку про гіпотетичні небезпеки президентського та позитивні моменти парламентського республіканізму на шляху інсталяції і консолідації демократії. При цьому паралельно було зазначено, що напівпрезидентська система правління інституційно більш сприятлива демократизації та політичному розвитку, ніж президентська система правління.

---

⁹ J. Linz, *The perils of presidentialism*, "Journal of Democracy" 1990, vol 1, nr 1, s. 51–69.; J. Linz, *The virtues of Parliamentarism*, "Journal of Democracy" 1990, vol 1, nr 4, s. 84–91.

¹⁰ J. Linz, A. Valenzuela, *The Failure of Presidential Democracy*, Wyd. The Johns Hopkins University Press 1994, s. 3–87.

¹¹ A. Stepan, C. Skach, *Constitutional frameworks and democratic consolidation. Parliamentarism versus presidentialism*, "World Politics" 1993, vol 46, s. 1–22.

¹² T. Power, M. Gasiorowski, *Institutional design and democratic consolidation in the third world*, "Comparative Political Studies" 1997, vol 30, nr 2, s. 123–155.

Таблиця 1. Республіканські конституційні системи правління (за методологією Р. Елгі) у країнах світу та їхні наслідки (2014 р.)

Президенталізм *	Парламентаризм	Напівпрезиденталізм **	
		Президент-парламентаризм	Прем'єр-президенталізм (Парламент-президенталізм)
Афганістан, Ангола, Аргентина Бенін, Болівія, Бразилія, Бурунді Венесуела, Гайана, Гана, Гватемала, Гвінея, Гондурас Джибуті, Домініканська Республіка Еквадор, Екваторіальна Гвінея, Індонезія Кенія, Кіпр, Колумбія, Коморські острови, Коста-Рика, Кот-д'Івуар Ліберія, Малаві, Мальдіви, Мексика Нігерія, Нікарагуа, Палау, Панама, Парагвай, Республіка Конго, Республіка Корея, Сальвадор, Сейшельські острови, Сінгапур, Судан, США, Сьєрра-Леоне Таджикистан, Туркменістан Уганда, Узбекистан, Уругвай Філіппіни, Чилі	Албанія Бангладеш Греція Домініка Естонія, Ефіопія Ізраїль, Індія, Ірак, Італія Лаос, Латвія, Ліван Маврикій, Мальта, Молдова Німеччина Пакистан Самоа Тринідад і Тобаго Угорщина	Австрія, Азербайджан Білорусь, Буркіна-Фасо Габон Єгипет Ісландія Казахстан, Камерун, Киргизстан Мавританія, Мадагаскар, Мозамбик Намібія Перу Росія, Руанда Сенегал, Сирія Тайвань, Танзанія, Того, Туніс Шрі-Ланка	Алжир, Вірменія Болгарія, Боснія та Герцеговина Гаїті, Грузія ДР Конго Ірландія Кабо-Верде, Литва Македонія, Малі, Монголія, Нігер Польща, Португалія, Румунія Сан-Томе і Принсіпі, Сербія, Словаччина, Словенія, Східний Тимор Туреччина Україна Фінляндія, Франція Хорватія Чад, Чехія, Чорногорія
Кількість країн у групі			
48	21	24	30
Середній рівень політичних прав/громадянських свобод у групі згідно проекту «Свобода у світі» організації «Freedom House»: 1 – max, 7 – min, 2014 р.			
3,52/3,63	2,57/2,81	3,39/3,20	
		4,38/3,96	2,60/2,60
Середній рівень ефективності урядування у групі згідно проекту «The Worldwide Governance Indicators (WGI)» Світового банку: +2,50 – max, –2,50 – min, 2013 р.			
–0,41	+0,19	–0,14	
		–0,37	+0,04
Середній рівень показників індексу людського розвитку у групі згідно «Програми розвитку ООН»: 0 – min, 1 – max, 2012 р.			
0,624	0,720	0,663	
		0,618	0,698

* Виняткові випадки (систему правління яких визначити складно, а також перехідні держави, військові диктатури/хунти тощо): Ботсвана, В'єтнам, Гамбія, Еритрея, Замбія, Зімбабве, Іран, Кірибаті, КНДР, КНР, Куба, Лівія, Маршалові острови, Мікронезія, М'янма, Науру, Непал, ПАР, Південний Судан, Сан-Марино, Сомалі, Суринам, Фіджі, Швейцарія.

** Перелік європейських напівпрезидентських республік, які колись були президент-парламентськими, а сьогодні є прем'єр-президентськими: Вірменія (1995–2005 рр.), Хорватія (1991–2000 рр.), Грузія (2004–2013 рр.), Португалія (1976–1982 рр.), Україна (1996–2006, 2010–2014 рр.).
Перелік європейських республік, які колись були напівпрезидентськими (президент-парламентськими або прем'єр-президентськими), а сьогодні є парламентськими: Веймарська республіка (Німеччина), Молдова (1994–2001 рр.).
Перелік європейських напівпрезидентських республік, які спочатку були прем'єр-президентськими, а згодом стали президент-парламентськими: Україна (2010–2014 рр.).

Першорядними інституційними викликами чи ризиками президенталізму визначено такі: розділений тип легітимності виконавчої та законодавчої гілок влади, похідних від всенародного волевиявлення/обирання на фіксований термін; конфлікт виконавчої і законодавчої гілок влади з судовою; використання фіксованих термінів діяльності органів державної влади, що робить президенталізм менше гнучким за парламентаризм; схильність генерувати кризу управління без вбудованих методів її розв'язання; використання мажоритарної виборчої систем відносної більшості; несприйняття главою держави політичної опозиції; сприяння розвитку популізму (внаслідок участі кандидатів-популістів у президентських виборах)¹³. Це змусило Ф. Рігса констатувати, що ймовірний крах президенталізму традиційно зумовлений «недосконалістю та дефективністю політичної формули» президентських країн¹⁴. А. Степан та С. Скач уточнили, що проблема президенталізму полягає у взаємній незалежності гілок влади, що спричиняє формування розділеної системи, де виконавча влада (президент) і законодавча влада (парламент) знаходяться у ситуації політичної безвиході, коли нема жодних конституційно й інституційно зумовлених засобів її подолання¹⁵. Разом із цим, актуальні висновки запропонував Д. Горовіц, який зазначив, що: сильний президент в умовах президенталізму часто може бути вагомим медіатором розвитку розділених суспільств; якість президенталізму зростає у випадку застосування пропорційних виборчих систем¹⁶. Подібну позицію зайняли С. Майнверінг та М. Шугарт¹⁷, які аргументували, що президенталізм може бути найефективнішою системою правління за умови його правильного та логічного конструювання й інженерії. Натомість, президенталізм для якого властива посада всесильного президента, повноваження (особливо законодавчі) якого перманентно зростають, призведе до проблем становлення та консолідації демократії¹⁸.

Найпростішим (або інституційно «найближчим») формально-конституційним засобом подолання викликів та ризиків президенталізму вважають запровадження напівпрезидентської системи правління. Проте й остання наділена проблемами. Так, першорядні інституційні виклики напівпрезидентської системи правління: ймовірність

¹³ S. Mainwaring, M. Shugart, *Juan Linz, presidentialism and democracy. A critical appraisal*, "Comparative Politics" 1997, vol 29, nr 4, s. 449–471.

¹⁴ F. Riggs, The survival of Presidentialism in America: Para-constitutional practices, "International Political Science Review" 1988, vol 9, nr 4, s. 247–278.

¹⁵ A. Stepan, C. Skach, *Constitutional frameworks and democratic consolidation. Parliamentarism versus presidentialism*, "World Politics" 1993, vol 46, s. 1–22.

¹⁶ D. Horowitz, *Comparing democratic systems*, "Journal of Democracy" 1990, vol 1, nr 4, s. 73–79.

¹⁷ S. Mainwaring, M. Shugart, *Conclusion: presidentialism and the party system*, [w:] S. Mainwaring, M. Shugart, *Presidentialism and Democracy in Latin America*, Wyd. Cambridge University Press 1997, s. 394–439; S. Mainwaring, *Presidentialism, multipartism, and democracy. The difficult combination*, "Comparative Political Studies" 1993, vol 26, nr 2, s. 198–228.; M. Shugart, J. Carey, *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Wyd. Cambridge University Press 1992.

¹⁸ M. Shugart, J. Carey, *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Wyd. Cambridge University Press 1992, s. 156.

виникнення/розповсюдження напруженості між інститутами у системі виконавчої влади (насамперед між президентом та прем'єр-міністром, які наділені підтримкою різних партійно-політичних сил у парламенті); як наслідок, зменшення рівня демократичності політичного процесу та легітимності політичної влади у країнах, які трансформуються¹⁹; складність усунення від влади президента, який втратив легітимність та порушує принципи демократії (А. Лейпхарт вважає, що в деяких напівпрезидентських системах правління президенти фактично можуть бути впливовішими, ніж у більшості «чистих» класичних президентських систем правління, навіть коли це не регламентовано конституційно²⁰); ймовірність розвитку інституційних ситуацій, за яких «ні президент, ні прем'єр-міністр, ні будь-яка партія чи коаліція не мають незалежної більшості у законодавчій владі»²¹, внаслідок чого змінюються коаліції і уряди, а президент постійно нерегламентовано втручається у діяльність уряду, а також використовує «резервні» повноваження (на думку В. Ю-Шена, це означає, що напівпрезиденталізм легко вибрати й інституціоналізувати, проте складно операціоналізувати й апробувати²²).

Більшість вчених вважають, що напівпрезиденталізм (як збірний різновид республіканських систем правління) результує незначне інституційне покращення порівняно з «чистим»/класичним президенталізмом. Натомість, єдиною директивною конституцій перехідних суспільств вважають парламентську систему правління. Проте й парламентаризм детермінований деякими викликами та ризиками, зокрема: ця республіканська система правління здебільше властива для вже розвинених та територіально невеликих країн; гіпотетичне переростання урядової (політичної) кризи в умовах парламентаризму в кризу політичного режиму; ефективність за умов здебільшого консолідованого національного політичного лідерства чи міцної національної партійної системи із продукуванням законодавчої більшості; відсутність вбудованих механізмів стабілізації урядів (окрім термінів повноважень парламентів), що уможлиблює використання неконституційних засобів вирішення урядових (політичних) криз (зокрема військового перевороту чи утисків політичних опонентів). У цьому контексті спрацьовує висновок Х. Лінца й А. Лейпхарта: парламентаризм – не обов'язкова найкраща республіканська система у контексті демократизації, але більше пристосована до умов демократичної стабільності, ніж президенталізм та напівпрезиденталізм²³.

¹⁹ A. Stepan, E. Suleiman, *The French Fifth Public: A Model for Import? Reflections on Poland and Brazil*, [w:] H. Chehabi, A. Stepan, J. Linz, *Politics, Society and Democracy: Comparative Studies*, Wyd. Boulder 1995, s. 394–414.; J. Linz, A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*, Wyd. Johns Hopkins University Press 1996, s. 286.

²⁰ A. Lijphart, *Constitutional Design for Divided Societies*, "Journal of Democracy" 2004, vol 15, nr 2, s. 102.

²¹ C. Skach, *Borrowing Constitutional Designs: Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic*, Wyd. Princeton University Press 2005, s. 17–18.

²² W. Yu-Shan, *Semi-presidentialism Easy to Choose, Difficult to Operate: The Case of Taiwan*, [w:] R. Elgie, S. Moestrup, *Semi-presidentialism Outside Europe*, Wyd. Routledge 2007, s. 201–218.

²³ J. Linz, *The virtues of Parliamentarism*, "Journal of Democracy" 1990, vol 1, nr 4, s. 84–91.; A. Lijphart, *Constitutional Design for Divided Societies*, "Journal of Democracy" 2004, vol 15, nr 2, s. 96–109.; A. Lijphart, *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance*

Наприклад, стабільний парламентаризм менше ризикує зазнати краху, ніж стабільні президенталізм і напівпрезиденталізм. Проте у країнах, для яких історично властивий крах демократії, більше ризикують зазнати краху саме парламентські республіки²⁴. Це спричинено тим, що у такому випадку політичні еліти схильні не відрізняти кризу уряду (політичну кризу) від кризи демократії.

Проте це не завжди означає, що прямий вибір між президенталізмом, парламентаризмом і напівпрезиденталізмом як республіканськими системами правління є самодостатньою проблемою порівняльного аналізу та конституційного вибору. Вказані системи правління бувають різними (особливо це стосується напівпрезиденталізму) і це проявляється у специфічності розуміння демократії та демократизації, особливостях партійної та виборчої систем, системи інституційних стримувань та противаг, політичної структуризації, стабільності й ефективності органів державної влади (особливо уряду та парламенту), детермінант державного устрою²⁵. Відповідно є чимало прикладів демократизації у межах президенталізму чи авторитаризації в умовах парламентаризму. Окрім того, до демократизації чи авторитаризації може призводити і напівпрезиденталізм.

Проте постулюючи такий теоретичний висновок про напівпрезиденталізм, не враховано, що напівпрезиденталізм, на відміну від класичного парламентаризму та президенталізму, – це дуже гетерогенна республіканська система правління, яка здатна диференціюватись на окремі типи з огляду на формальний і фактичний вплив різних інституційних/політичних акторів. На цій підставі доцільно запропонувати цілісну та різносторонню типологізацію напівпрезиденталізму, розглянути його ймовірні наслідки й апробувати отримані результати до України (у періоди, коли у нашій державі була притаманна зазначена республіканська система правління).

Проблема типологізації республіканських систем правління, зокрема напівпрезиденталізму, і їх застосування у світі, зокрема в постсоціалістичних країнах Європи (в тому числі Україні), в зрізі перспектив демократизаційних трансформацій

in Thirty-Six Countries, Wyd. New Haven 1999.; A. Lijphart, *Presidentialism and majoritarian democracy: theoretical observations*, [w:] J. Linz, A. Valenzuela, *The Failure of Presidential Democracy*, Wyd. The Johns Hopkins University Press 1994, s. 91–105.; A. Lijphart, *The virtues of Parliamentarism: but which kind of Parliamentarism?*, [w:] H. Chehabi, A. Stepan, *Politics, Society and Democracy. Comparative Studies*, Wyd. Boulder 1995, s. 363–373.

²⁴ T. Hiroi, S. Omori, *Perils of parliamentarism? Political systems and the stability of democracy revisited*, “Democratization” 2009, vol 16, nr 3, s. 485–507.

²⁵ K. Eaton, *Parliamentarism versus presidentialism in the policy arena*, “Comparative Politics” 2002, vol 32, nr 3, s. 355–376.; K. Weaver, B. Rockman, *Assessing the effects of institutions*, [w:] K. Weaver, B. Rockman, *Do Institutions Matter? Government Capabilities in the United States and Abroad*, Wyd. The Brookings Institutions 1993, s. 1–41.; K. Weaver, B. Rockman, *When and how do institutions matter?*, [w:] K. Weaver, B. Rockman, *Do Institutions Matter? Government Capabilities in the United States and Abroad*, Wyd. The Brookings Institutions 1993, s. 445–461.

отримала відображення у доробках О. Аморіма Нето та К. Строма²⁶, Е. Арато²⁷, Х. Бехро, Е. Везера та Б. Бейерлейна²⁸, Д. Грінберга²⁹, Д. Бобана³⁰, Ж. Блонделя³¹, М. Дюверже³², Р. Елі³³, Т. Л. Карл та Ф. Шміттера³⁴, Т. Колтона та С. Скач³⁵, А. Лейпхарта³⁶, О. Процика³⁷,

²⁶ O. Amorim Neto, K. Strom, *Breaking the Parliamentary Chain of Delegation: Presidents and Non-partisan Cabinet Members in European Democracies*, "British Journal of Political Science" 2006, vol 36, s. 619–643; O. Amorim Neto, *The Presidential Calculus: Executive Policy Making and Cabinet Formation in the Americas*, "Comparative Political Studies" 2006, vol 39, nr 4, s. 415–440.

²⁷ A. Arato, *Constitution and Continuity in the East European Transitions, Part I: Continuity and its Crisis*, "Constellations" 1994, vol 1, s. 92–112.

²⁸ H. Bahro, E. Vesper, *Das semipräsidentielle System – „Bastard“ oder Regierungsform sui generis?*, „Zeitschrift für Parlamentsfragen“ 1995, vol 26, nr 3, s. 471–485; H. Bahro, B. Bayerlein, E. Vesper, *Duverger's Concept: Semi-Presidential Government Revisited*, „European Journal of Political Research“ 1998, vol 34, s. 201–224; H. Bahro, *Virtues and vices of semi-presidential government*, „Journal of Social Sciences and Philosophy“ 1999, vol 11, nr 1, s. 1–37.

²⁹ D. Greenberg, *Constitutionalism and Democracy: Transitions in the Contemporary World*, Wyd. Oxford University Press 1993.

³⁰ D. Boban, *„Minimalist“ concepts of semi-presidentialism: are Ukraine and Slovenia semi-presidential states*, "Politicka misao" 2007, vol XLIV, nr 5, s. 155–177.

³¹ J. Blondel, *Dual Leadership in the Contemporary World: A Step towards Executive and Regime Stability*, [w:] D. Kavanagh, S. E. Finer, G. Peele, *Comparative Government and Politics*, Wyd. Boulder 1984.

³² M. Duverger, *A New Political System Model. Semi-Presidential Government*, „European Journal of Political Research“ 1980, vol 8, s. 165–187.; M. Duverger, *Les Régimes semi-présidentiels*, Paris 1986.

³³ R. Elgie, I. McMennamin, *Divided executives and democratization*, "Working Papers in International Studies Series" 2006, nr 2, 39 s.; R. Elgie, I. McMennamin, *Explaining the onset of cohabitation under semi-presidentialism*, "Working Papers in International Studies Series" 2010, nr 12, 28 s.; R. Elgie, *Models of Executive Politics: A Framework for the Study of Executive Power Relations in Parliamentary and Semi-Presidential Regimes*, "Political Studies" 1997, vol XLV, s. 217–231.; R. Elgie, I. McMennamin, *Semi-presidentialism and Democratic Performance*, "Japanese Journal of Political Science" 2008, vol 9, nr 3, s. 323–340.; R. Elgie, *Semi-presidentialism: An increasingly Common Constitutional Choice*, Wyd. Institute of Political Science, Academia Sinica 2008.; R. Elgie, *Semi-presidentialism, Cohabitation and the Collapse of Electoral Democracies, 1990–2008*, "Government and Opposition" 2010, vol 45, nr 1, s. 29–49.; R. Elgie, *Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations*, "Political Studies Review" 2004, vol 2, s. 314–330.; R. Elgie, *Semi-presidentialism in Europe*, Wyd. Oxford University Press 1999.; R. Elgie, S. Moestrup, *Semi-presidentialism outside Europe: a comparative study*, Wyd. Routledge 2007.; R. Elgie, *The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions*, "European Journal of Political Research" 1998, vol 33, s. 219–238.; R. Elgie, *The perils of semi-presidentialism. Are they exaggerated?*, "Democratization" 2008, vol 15, nr 1, s. 49–66.; R. Elgie, *Variations on a theme: a fresh look at semi-presidentialism*, "Journal of Democracy" 2005, vol 16, nr 3, s. 1–21.; R. Elgie, *Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies*, "Taiwan Journal of Democracy" 2007, vol 3, nr 2, s. 53–71.

³⁴ T. L. Karl, P. Schmitter, *Modes of Transition in Latin America, Southern and Eastern Europe*, "International Social Science Journal" 1991, vol 128, nr 2, s. 267–282.

³⁵ T. Colton, C. Skach, *A Fresh Look at Semi-presidentialism: The Russian Predicament*, "Journal of Democracy" 2005, vol 16, nr 3, s. 113–126.; T. Colton, C. Skach, *Semi-Presidentialism in Russia and Post-Communist Europe: Ameliorating or Aggravating Democratic Possibilities?*, Paper has been produced to assist working sessions at the III General Assembly of the Club of Madrid, 21 s.; T. Colton, *Superpresidentialism and Russia's Backward State*, "Post-Soviet Affairs" 1995, vol 11, nr 2, s. 144–148.

³⁶ A. Lijphart, *Constitutional Design for Divided Societies*, "Journal of Democracy" 2004, vol 15, nr 2, s. 96–109.; A. Lijphart, *Nomination: Trichotomy or Dichotomy*, "European Journal of Political Research" 1997, vol 31, nr 1–2, s. 125–128.; A. Lijphart, *Parliamentary Versus Presidential Government*, Wyd. Oxford University Press 1992.; A. Lijphart, *Presidentialism and majoritarian democracy: theoretical observations*, [w:] J. Linz, A. Valenzuela, *The Failure of Presidential Democracy*, Wyd. The Johns Hopkins University Press 1994, s. 91–105.

³⁷ O. Protsyk, *Intra-Executive Competition between President and Prime Minister: Patterns of Institutional Conflict and Cooperation under Semi-Presidentialism*, "Political Studies" 2006, vol 54, nr 2, s. 219–244.; O. Protsyk, *Politics of Intra-executive Conflict in Semipresidential Regimes in Eastern Europe*, "East European Politics and Societies" 2005, vol 19, nr 2, s. 135–160.; O. Protsyk, *Prime Minister's Identity in Semi-Presidential Regimes: Constitutional Norms and Cabinet Formation Outcomes*, "European Journal of Political Research" 2005, vol 44, nr 5, s. 721–748.; O. Protsyk, *Ruling with Decrees: Presidential Decree Making in Russia and Ukraine*, "Europe-Asia Studies" 2004, vol 56, nr 5, s. 637–660.; O. Protsyk, *Semi-Presidentialism: The Logic of Institutional Conflict and Implications for Public Administration Design*, Rutgers 2000.; O. Protsyk, *Troubled Semi-Presidentialism: Stability of the Constitutional System and Cabinet in Ukraine*, "Europe-Asia Studies" 2003, vol 55, nr 7, s. 1077–1095.

У. Преусса та Й. Елстера³⁸, Х. Лінца³⁹, Х. Лінца та А. Степана⁴⁰, М. Колдвелла і Т. Моє⁴¹, А. Кроувела⁴², О. Зазнаєва⁴³, М. Касаповіч⁴⁴, Дж. Ді Палми⁴⁵, С. Ропера⁴⁶, К. Матсузато⁴⁷, С. Моєстрап⁴⁸, Дж. Паскуїно⁴⁹, Дж. Сарторі⁵⁰, Д. Самуельса та М. Шугарта⁵¹, А. Сіароффа⁵², А. Степана та С. Скач⁵³, Ф. Фрісона-Роче⁵⁴, С. Хаггарда та Р. Кауфмана⁵⁵, М. Шугарта

³⁸ J. Elster, *Afterword: the making of Post-communist presidencies*, [w:] R. Taras, *Post-communist Presidents*, Wyd. Cambridge University Press 1997, s. 225–237.; J. Elster, *Constitution-Making in Eastern Europe: Rebuilding the Boat in the Open Sea*, "Public Administration" 1993, vol 71, nr 1, s. 169–217.; J. Elster, C. Offe, U. Preuss, *Institutional Design in Post-communist Societies – Rebuilding the Ship at Sea*, Wyd. Cambridge University Press 1998.; J. Elster, *The Necessity and Impossibility of Simultaneous Economic and Political Reform*, [w:] D. Greenberg, *Constitutionalism and Democracy: Transitions in the Contemporary World*, Wyd. Oxford University Press 1993, s. 267–274.; J. Elster, *The Role of Institutional Interest in East European Constitution-Making: Explaining Legislative Dominance*, "East European Constitutional Review" 1996, vol 5, nr 6, s. 63–65.; U. Preuss, *Constitutional Power-Making of the New Polity: Some Deliberations on the Relations between Constituent Power and Constitution*, [w:] M. Rosenfeld, *Constitutionalism, Difference and Legitimacy*, London 1994, s. 143–165.

³⁹ J. Linz, *Democracy's Time Constraint*, "International Political Science Review" 1998, vol 19, nr 1, s. 19–37.; J. Linz, Introduction: Some Thoughts on Presidentialism in Postcommunist Europe, [w:] R. Taras, *Postcommunist Presidents*, Wyd. Cambridge University Press 1997.; J. Linz, *Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?*, [w:] J. Linz, A. Valenzuela, *The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives*, Wyd. Johns Hopkins University Press 1994, s. 3–87.; J. Linz, *The Perils of Presidentialism*, [w:] L. Diamond, M. Plattner, *The Global Resurgence of Democracy*, Wyd. Johns Hopkins University 1996, s. 124–142.; J. Linz, *The perils of presidentialism*, "Journal of Democracy" 1990, vol 1, nr 1, s. 51–69.

⁴⁰ J. Linz, A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*, Wyd. Johns Hopkins University Press 1996.

⁴¹ T. Moe, M. Caldwell, *The Institutional Foundations of Democratic Government: a Comparison of Presidential and Parliamentary Systems*, "Journal of Institutional and Theoretical Economics" 1994, vol 150, nr 1, s. 171–195.

⁴² A. Krouwel, *Measuring presidentialism of Central and East European countries*, "Working Papers Political Science" 2003, nr 2, 25 s.

⁴³ O. Zaznaev, *The Presidentialisation of a Semi-Presidential Regime: the Case of Russia*, [w:] S. White, *Politics and the Ruling Group in Putin's Russia*, Wyd. Palgrave Macmillan 2008, s. 27–41.

⁴⁴ M. Kasapovic, *Parliamentarism and Presidentialism in Eastern Europe*, "Politička misao" 1996, vol 33, nr 5, s. 120–135.

⁴⁵ G. Di Palma, *To Craft Democracies: an essay on democratic transitions*, Wyd. University of California Press 1990.

⁴⁶ S. Roper, *Are all semi-presidential regimes the same? A comparison of premier-presidential regimes*, "Comparative Politics" 2002, vol 34, nr 3, s. 253–272.

⁴⁷ K. Matsuzato, L. Gudziņskas, *An Eternally Unfinished Parliamentary Regime? Semipresidentialism as a Prism to View Lithuanian Politics*, "Acta Slavica Iaponica" 2006, vol 23, s. 146–170.; K. Matsuzato, *Differing Dynamics of Semi-presidentialism across Euro/Eurasian Borders: Ukraine, Lithuania, Poland, Moldova, and Armenia*, "Democratization" 2006, vol 14, nr 3, s. 317–345.; K. Matsuzato, *Semipresidentialism in Ukraine: Institutional Centrist in Rampant Clan Politics*, "Democratization" 2005, nr 1, s. 453–474.

⁴⁸ S. Moestrup, *Semi-presidentialism in young democracies: Help or hindrance?*, [w:] R. Elgie, S. Moestrup, *Semi-presidentialism outside Europe: a comparative study*, Wyd. Routledge 2007, s. 30–55.

⁴⁹ G. Pasquino, *Semi-presidentialism: a political model at work*, "European Journal of Political Research" 1997, vol 31, s. 128–137.

⁵⁰ G. Sartori, *Alcuni Chiarimenti sul Semipresidenzialismo*, "Studia Politica – Romanian Political Science Review" 2003, vol 3, nr 3, s. 617–620.; G. Sartori, *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, London 1997.; G. Sartori, *Neither Presidentialism nor Parliamentarism*, [w:] J. Linz, A. Valenzuela, *The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives*, Baltimore 1994, s. 106–118.

⁵¹ D. Samuels, *Presidentialized Parties: The Separation of Powers and Party Organization and Behavior*, "Comparative Political Studies" 2002, vol 35, nr 4, s. 461–483.; D. Samuels, M. Shugart, *Presidents, Parties, and Prime Ministers: How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behavior*, Wyd. Cambridge University Press 2010.

⁵² A. Siaroff, *Comparative presidencies: the inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction*, "European Journal of Political Research" 2003, vol 42, s. 287–312.

⁵³ A. Stepan, C. Skach, *Constitutional frameworks and democratic consolidation. Parliamentarism versus presidentialism*, "World Politics" 1993, vol 46, s. 1–22.; C. Skach, *Borrowing Constitutional Designs: Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic*, Wyd. Princeton University Press 2005.; C. Skach, *Constitutional origins of dictatorship and democracy*, "Constitutional Political Economy" 2005, vol 16, s. 347–368.; C. Skach, *The "newest" separation of powers: semi-presidentialism*, "International Journal of Constitutional Law" 2007, vol 5, nr 1, s. 93–121.

⁵⁴ F. Frison-Roche, *Le „modele semi-présidentiel” comme instrument de la transition en Europe post-communiste: Bulgarie, Lituanie, Macédoine, Pologne, Roumanie et Slovénie*, Wyd. Bruylant 2005.; F. Frison-Roche, *Semi-presidentialism in a post-communist context*, [w:] R. Elgie, S. Moestrup, *Semi-presidentialism outside Europe: a comparative study*, Wyd. Routledge 2007, s. 56–77.

⁵⁵ S. Haggard, R. Kaufman, *The Political economy of democratic transitions*, Princeton 1995.

та Дж. Кері⁵⁶, Х. А. Чейбуба, З. Елкінса, Т. Гінзбурга та Ф. Лімонгі⁵⁷, Дж. Хеллмана⁵⁸, П. Шлейтер і Е. Морган-Джонса⁵⁹, В. Литвіна⁶⁰, Л. Хелмса⁶¹, Г. Шварца⁶², а також цілої низки інших дослідників.

Головна особливість напівпрезиденталізму зводиться до способу формування, діяльності й відповідальності уряду і в цілому системи виконавчої влади. Річ у тому, що в напівпрезиденталізмі як системі правління важлива роль у формуванні уряду належить одночасно як президенту, так і парламенту. Це проявляється у тому, що президент може володіти свободою у визначенні складу уряду, проте не може не враховувати співвідношення партійно-політичних сил у парламенті, оскільки, призначаючи прем'єр-міністра або деяких ключових міністрів (формуючи уряд), президенту потрібна згода парламенту. Крім того, у напівпрезидентських системах правління компетенція президента завжди включає окремі (значні або незначні) повноваження у сфері виконавчої влади, які він може реалізувати самостійно або через уряд. Це, на думку Ж. Блонделя⁶³ та В. Богданора⁶⁴, означає, що в умовах напівпрезиденталізму президент – глава держави, що не відчуває нестачі політичної влади, проте й не є одноосібним керівником держави внаслідок наявності посади впливового прем'єр-міністра, який не є «строго» підлеглим тільки президентові, оскільки відповідальний перед президентом та парламентом чи лише парламентом. Відповідно взаємовідносини глави держави та

⁵⁶ M. Shugart, *Comparative Executive-Legislative Relations*, [w:] A. W. Rhodes, S. Binder, B. Rockman, *The Oxford Handbook of Political Institutions*, Wyd. Oxford University Press 2006, s. 344–365.; M. Shugart, *Comparative Executive-Legislative Relations: Hierarchies vs. Transitions in Constitutional Design*, Prepared for the Oxford Handbook of Political Institutions, edited by R.A.W. Rhodes, Sarah Binder, and Bert Rockman 2005, 31 s.; M. Shugart, J. Carey, *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Wyd. Cambridge University Press 1992.; M. Shugart, *Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns*, "French Politics" 2005, vol 3, nr 3, s. 323–351.

⁵⁷ J. A. Cheibub, Z. Elkins, T. Ginsburg, *Beyond Presidentialism and Parliamentarism: On the Hybridization of Constitutional Forms*, Presented at the International Conference on Democracy as Idea and Practice, January 14–15 2010, 44 s.; J. A. Cheibub, F. Limongi, *Democratic Institutions and Regime Survival: Parliamentary and Presidential Democracies Reconsidered*, "Annual Review of Political Sciences" 2002, vol 5, s. 151–179.; J. A. Cheibub, *Divided Government, Deadlock and the Survival of Presidents and Presidential Regimes*, Presented at the conference "Constitutional Design 2000", December 9–11 1999, 38 s.; J. A. Cheibub, *Presidentialism, Parliamentarism, and Democracy*, Cambridge 2007.; J. A. Cheibub, *Reforming Presidential and Semi-Presidential Democracies*, Wyd. International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA) 2009.

⁵⁸ J. Hellman, *Winners Take All: The Politics of Partial Reform in Postcommunist Transitions*, "World Politics" 1998, vol 50, nr 2, s. 203–234.

⁵⁹ P. Schleiter, *Mixed Constitutions and Political Instability: Russia 1991–1993*, "Democratization" 2003, vol 10, nr 1, s. 1–26.; P. Schleiter, E. Morgan-Jones, *Party Government in Europe? Parliamentary and Semipresidential Democracies Compared*, "European Journal of Political Research" 2009, vol 48, nr 5, s. 665–693.; P. Schleiter, E. Morgan-Jones, *Semi-Presidential Regimes: Providing Flexibility or Generating Representation and Governance Problems?*, Centre for the Study of Democratic Government 2005, WP № 01.

⁶⁰ V. Lytvyn, *Podviina vykonavcha vlada: teoriia ta praktyka yevropeiskoho pivprezidentalizmu*, "Osvita rehionu: politolohiia, psykholohiia, komunikatsii" 2009, vol 3, s. 25–33.; V. Lytvyn, *Teoriia ta praktyka kohabitatsii v napivprezidentskykh systemakh Yevropy*, "Osvita rehionu: politolohiia, psykholohiia, komunikatsii" 2011, vol 4, s. 140–149.

⁶¹ L. Helms, *The Democratic State or State Democracy: Problems of Post-Communist Transition*, European University Institute, Robert Schuman Centre 1998.

⁶² H. Schwartz, *The Struggle for Constitutional Justice in Post-Communist Europe*, Chicago 2002.

⁶³ J. Blondel, *Dual Leadership in the Contemporary World: A Step towards Executive and Regime Stability*, [w:] D. Kavanagh, S. E. Finer, G. Peele, *Comparative Government and Politics*, Wyd. Boulder 1984.

⁶⁴ V. Bogdanor, *Semi-presidential Systems*, [w:] V. Bogdanor, *The Blackwell Encyclopedia of Political Institutions*, Wyd. Basil Blackwell Publishers 1987, s. 561–562.

уряду у напівпрезиденталізмі визначають як модель «дуалізму виконавчої влади» – і це характерна ознака саме цієї системи правління⁶⁵.

Але саме спосіб колективної відповідальності уряду (перед главою держави та парламентом або лише парламентом) є причиною першої/формальної класифікації напівпрезидентських систем правління на президент-парламентські (президент-парламентаризм) і прем'єрсько-президентські (прем'єр-президенталізм). Останні в пострадянській науці традиційно іменують парламентсько-президентськими, натомість у західній політичній науці їх означають як прем'єрсько-президентські напівпрезидентські системи правління. М. Шугарт і Дж. Кері (вперше обґрунтували сутність президент-парламентаризму та прем'єр-президенталізму) зазначають, що ці системи правління та конструкції напівпрезиденталізму треба означати як незалежні змінні⁶⁶. У прем'єр-президенталізмі прем'єр-міністр та його кабінет колективно відповідальні винятково перед парламентом. Якщо парламент призначає прем'єр-міністра, який ідеологічно і партійно протилежний президентові, останньому доводиться прийняти призначення. Результатом є формування уряду, який має парламентську підтримку, а тому взаємовідносини між президентом та кабінетом є діловими. Президент має повноваження у питаннях зовнішньої та оборонної політики і національної безпеки, але його рішення вимагають контрасигнації з боку уряду. Натомість, у президент-парламентаризмі прем'єр-міністр і його кабінет колективно відповідальні і перед президентом, і перед парламентом. Президент може звільнити прем'єр-міністра і відправити у відставку уряд, а тому взаємовідносини між президентом та прем'єр-міністром є ієрархічними. Якщо парламент намагається призначити супротивника президента прем'єр-міністром, то останній ризикує бути відправленим у відставку президентом. Якщо президент намагається призначити прем'єр-міністром союзника, коли опонує парламенту, тоді парламент може звільнити прем'єр-міністра. Проте буває і так, що парламент за незгоду з президентом можуть відправити у відставку⁶⁷. Із постсоціалістичних країн Європи та Азії прикладами прем'єр-президенталізму (в 2014 р.) були Вірменія, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Грузія, Ірландія, Литва, Македонія, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Україна, Хорватія, Чехія і Чорногорія. Приклади ж президент-парламентаризму – це Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизстан та Росія⁶⁸. Очевидно, що прем'єр-президентські напівпрезидентські системи

⁶⁵ P. O'Neil, *Presidential power in post-communist Europe: the Hungarian case in comparative perspective*, "Journal of Communist Studies" 1993, vol 9, nr 3, s. 177–201.

⁶⁶ M. Shugart, J. Carey, *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Wyd. Cambridge University Press 1992.; M. Shugart, *Comparative Executive-Legislative Relations*, [w:] A. W. Rhodes, S. Binder, B. Rockman, *The Oxford Handbook of Political Institutions*, Wyd. Oxford University Press 2006, s. 344–365.; M. Shugart, *Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns*, "French Politics" 2005, vol 3, nr 3, s. 323–351.

⁶⁷ A. Lijphart, *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, Wyd. New Haven 1999, s. 90–115.

⁶⁸ М. Шугарт доповнив запропоновану ним класифікацію напівпрезиденталізму перевіркою того, чи президент може розпускати парламент. У результаті отримано чотири підтипи напівпрезиденталізму: 1) президент-подібний («чистий»)

більш вільні/демократичні, ефективні в урядуванні й людському розвитку (більш детально див. табл. 1)

Причиною другої/фактичної класифікації напівпрезиденталізму (розробленої С. Скач⁶⁹) є метод розподілу повноважень у виконавчій гілці влади між президентом і прем'єр-міністром у контексті забезпечення їхньої легітимності і відповідальності. Прем'єр-міністр (уряд) залежить від делегування повноважень з боку президента та/чи парламенту і відповідальний перед ними (або тільки перед парламентом), а президент автономний від парламенту та може діяти за відсутності його підтримки. Із огляду на це, в умовах напівпрезиденталізму глава держави може формувати та пропонувати свій порядок дій, навіть коли він передбачає втручання у сферу повноважень прем'єр-міністра. Натомість, взаємно прихильні відносини президента, прем'єр-міністра та парламенту (парламентської більшості) зменшують вірогідність переростання напружених взаємин зазначених інститутів у складні міжінституційні конфлікти. Внаслідок цього С. Скач виділяє три варіанти співіснування головних політичних інститутів і центрів влади у напівпрезиденталізмі або три різновиди напівпрезиденталізму – системи уніфікованої та розділеної більшості й розділеної меншості⁷⁰.

У системі уніфікованої більшості глава держави є прибічником курсу і навіть членом партії прем'єр-міністра або навпаки за умови, що президента та прем'єр-міністра підтримує аналогічна парламентська більшість. Відповідно у цих умовах глава держави або прем'єр-міністр залежно від формально передбачених за ними ролей і повноважень (реалізації президентсько-парламентського чи прем'єрсько-президентського напівпрезиденталізму), а також історичного досвіду превалювання когось із них у політичному (зокрема владно-виконавчому) процесі є беззаперечним лідером нації. Значно впливають на динаміку напівпрезиденталізму в умовах системи уніфікованої більшості позиції президента та прем'єр-міністра у системі партійної ієрархії. Зазвичай коли лідер партії стає главою держави, то він домінує у системі виконавчої влади. Якщо ж глава держави не є лідером політичної партії, а її очолює глава уряду, то тоді формат їхніх взаємовідносин залежить від внутрішньопартійних параметрів політичної сили. Часто буває і так, що у зазначеній конструкції напівпрезиденталізму домінує не глава держави, а глава урядового кабінету (наприклад, у Польщі часів президентства Б. Коморовського та прем'єрства Д. Туска). Саме тому у системах уніфікованої більшості

президент-парламентаризм, коли президент може звільнити прем'єра й уряд, проте не може розпустити парламент; 2) президент-парламентаризм, коли президент може звільнити прем'єр-міністра та кабінет і розпустити парламент; 3) прем'єр-президенталізм, коли президент не може звільнити прем'єр-міністра і уряд, але може розпустити парламент; 4) парламент-подібний прем'єр-президенталізм, коли президент не може звільнити прем'єр-міністра і уряд та не може розпустити парламент.

⁶⁹ С. Skach, *Borrowing Constitutional Designs: Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic*, Wyd. Princeton University Press 2005.

⁷⁰ V. Lytvyn, *Podviina vykonavcha vlada: teoriia ta praktyka yevropeiskoho pilypresydzentalizmu*, "Osvita rehionu: politolohiia, psykholohiia, komunikatsii" 2009, vol 3, s. 25–33.; V. Lytvyn, *Teoriia ta praktyka kobabitatsii v napyvprezidentskykh systemakh Yevropy*, "Osvita rehionu: politolohiia, psykholohiia, komunikatsii" 2011, vol 4, s. 140–149.

фактично спрацьовує логіка президенталізму або парламентаризму, а системи правління формально є напівпрезидентськими⁷¹.

На відміну від систем уніфікованої більшості, у системі розділеної більшості глава держави не є членом і навіть прибічником курсу політичної партії прем'єр-міністра та на відміну від останнього не має підтримки парламентської більшості. Тому зазвичай прем'єр-міністр приймає найбільш вагомі владно-виконавчі рішення, унаслідок чого політична система тією чи іншою мірою зміщується в напрямі до парламентаризму. Разом з цим, можливий і випадок, коли у системі розділеної більшості зростають фактичні повноваження глави держави: найчастіше це стається у періоди, коли в парламенті не вдається створити урядовий кабінет на партійній основі, тому задля уникнення політичної кризи глава держави (який не має підтримки парламентської більшості) пропонує кандидатуру субординованого собі непартійного прем'єр-міністра, який отримує вотум довіри у парламенті. Традиційно сценарії системи розділеної більшості позначають терміном «когабітація»⁷².

У системі розділеної меншості ані президент, ані прем'єр-міністр не мають підтримки парламентської більшості. Випадок поєднує риси найбільш проблемного варіанту президентської системи (розділена система) та найбільш проблемного варіанту парламентської системи (система меншості) та часто веде до авторитаризму, персоналізації влади (здєбільше президентами). Головні причини цього: дистанційованість президента від парламенту і прем'єр-міністра; фрагментованість парламенту та часті зміни коаліцій і складу урядів; безперервне втручання президента в діяльність уряду і використання ним резервних повноважень; бажання президента з результатів «всенародної легітимності» встановити персональний контроль над системою⁷³. Специфіка виокремлення систем уніфікованої і розділеної більшості та розділеної меншості у тому, що напівпрезидентська система правління може переходити з одного різновиду до іншого залежно від результатів президентських і парламентських виборів, а також партійно-політичного складу парламенту.

Третя формально-фактична класифікація напівпрезиденталізму на підставі врахування особливостей дуалізму виконавчої влади ґрунтується на особливостях та силі

⁷¹ T. Gschwend, D. Leuffen, *When Voters Choose Regimes: The Issue of Cohabitation in the French Elections of 2002*, „Mannheim: Arbeitspapiere – Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung” 2003, nr 63.

⁷² Всі напівпрезидентські системи доцільно розподіляти на три групи залежно від того, як їхні конституції окреслюють процедуру когабітації. Перша група конституцій зобов'язує|зобов'язав| президента консультуватись із|із| парламентською більшістю чи найбільшою партією, коли він висуває кандидата у прем'єр-міністра. Тому автоматично має місце когабітація, коли партія (або коаліція) протиставлена президентові та домінуюча (провідна) у парламенті. Друга група конституцій не передбачає умови про вирішення|рішати| відмінностей між президентом та парламентом щодо|відносно| кандидатури прем'єр-міністра (когабітація може бути, а може і не бути). У третій групі конституцій інституційно неможлива когабітація: президент може розпустити парламент, коли останній відхиляє|відхиляє| президентську кандидатуру прем'єр-міністра (та все ж формально когабітації уникнути не можливо, якщо президент погодиться на її сценарій).

⁷³ R. Elgie, I. McMenamin, *Divided executives and democratization*, „Working Papers in International Studies Series” 2006, nr 2, 39 s.; R. Elgie, *The perils of semi-presidentialism. Are they exaggerated?*, „Democratization” 2008, vol 15, nr 1, s. 49–66.; C. Skach, *The “newest” separation of powers: semi-presidentialism*, „International Journal of Constitutional Law” 2007, vol 5, nr 1, s. 93–121.

президентів й прем'єр-міністрів. Серед напівпрезидентських систем правління існують такі, в яких глави держав є слабкими/номінальними (відповідно, значно сильнішими є прем'єр-міністри і урядові кабінети), а також такі, де весь політичний процес відбувається навколо президентів, тобто останні є дуже сильними чи навіть всесильними (відповідно слабкими є повноваження прем'єр-міністрів та урядових кабінетів)⁷⁴. Можливий також варіант, коли повноваження президентів та прем'єр-міністрів (урядових кабінетів) є майже ідентичними/сумірними. Першу групу напівпрезидентських систем правління становлять, приміром, Австрія, Болгарія, Ірландія, Ісландія, Словенія, Чехія, Словаччина, Фінляндія; другу групу – Азербайджан, Білорусь, Росія, Казахстан; третю групу – Грузія, Литва, Польща, Румунія, Україна, Хорватія тощо (станом на 2014 р.). Висновок зроблено на підставі застосування найпоширеніших методик оцінювання сили президентів – А. Сіароффа⁷⁵, Т. Фрая⁷⁶, М. Шугарта та Дж. Кері⁷⁷. Детально розглянемо конституційно-правові та політичні виклики та перспективи, які проводять ці три групи напівпрезидентських республіканських систем правління.

Напівпрезидентські системи, в яких глави держав є слабкими/номінальними, іменують напівпрезиденталізмом із номінальними президентами. Для них властиві такі політико-правові особливості: вони діють за логікою парламентаризму, хоча їх ініціальна природа (та природа головних інститутів) є напівпрезидентською; у них звично (крім періоду інституційних криз) президента трактують як «символічного лідера нації», який практично не має конституційних і політичних повноважень та вважається номінальним главою держави, а не активним творцем політичних рішень; у них реальна (виконавча та державна) влада належить прем'єр-міністру, який відповідальний за всі аспекти політичного курсу країни перед парламентом. Дуже зрідка факт «всенародності виборів глави держави» (у силу його номінальних повноважень) означає, що легітимність влади президента буде спрямована проти легітимності прем'єр-міністра. Проте це не означає, що інституційно та політично президент не може бути прямим конкурентом прем'єр-міністра (зокрема в періоди інституційних криз)⁷⁸. Це зокрема відбувається у періоди когабітацій – сценаріїв інституційного розвитку напівпрезидентської системи правління, за яких президент та прем'єр-міністр репрезентують протилежні парламентські партії (або президент не репрезентує парламентської партії взагалі та не позиціонується з партією прем'єр-міністра в парламенті), а президентська (пов'язана

⁷⁴ O. Amorim Neto, K. Strom, *Breaking the Parliamentary Chain of Delegation: Presidents and Non-partisan Cabinet Members in European Democracies*, "British Journal of Political Science" 2006, vol 36, s. 619–643.

⁷⁵ A. Siaroff, *Comparative presidencies: the inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction*, "European Journal of Political Research" 2003, vol 42, s. 287–312.

⁷⁶ T. Frye, *A politics of Institutional Choice: Post-Communist Presidencies*, "Comparative political studies" 1997, vol 30, nr 5, s. 523–552.

⁷⁷ M. Shugart, J. Carey, *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Wyd. Cambridge University Press 1992.

⁷⁸ R. Elgie, *What is Semi-presidentialism and Where is it Found*, [w:] R. Elgie, S. Moestrup, *Semi-presidentialism Outside Europe: A Comparative Study*, Wyd. Routledge 2007, s. 1–13.

з президентом) партія не входить у склад уряду⁷⁹. В умовах когабітації президентські повноваження у таких системах правління можуть політично зростати. Причина у тому, що конституційна влада президента – це дуже важливий індикатор аналізу, однак для його більш чіткого здійснення потрібне врахування взаємовідношення між формальними та реальними політичними повноваженнями президента і інших політичних інститутів. Президент зі слабкими формальними/конституційними повноваженнями може мати значно сильніші політичні/фактичні повноваження, якщо він у діяльності опирається на більшість у парламенті. У такому разі глава держави легше втручається у законотворчість – в нього є можливість змусити прем'єра ініціювати та проводити законопроекти, які відображають курс саме президента. З огляду на це очевидно, що напівпрезиденталізм з номінальним президентом може функціонувати за логікою парламентаризму чи напівпрезиденталізму. Проте означені системи правління не варто трактувати як незвичайні парламентські республіки із виборними, але слабкими президентами, що дуже часто відбувається у політичній та правовій науці⁸⁰. Доказом є періоди фактичного посилення повноважень президентів у деяких напівпрезидентських системах Європи з номінальними президентами, наприклад, в Австрії, Болгарії, Ірландії, Ісландії, Словенії, Фінляндії, Чехії тощо, у періоди когабітацій.

Напівпрезидентські системи, в яких глави держав є сильними/всесильними, іменують президенціалізованим напівпрезиденталізмом чи напівпрезиденталізмом з сильними президентами. Такі системи правління досить часто формуються у неконсолідованих демократіях/автократіях та гібридних політичних режимах або призводять до їх становлення⁸¹. Прикладом були чи є більшість постсоціалістичних країн Європи й Азії під час апробації систем правління президенціалізованого напівпрезиденталізму, зокрема свого часу – Вірменія, Грузія, Хорватія та Україна, а сьогодні – Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Росія (жодна зі сучасних президенціалізованих напівпрезидентських постсоціалістичних країн не вважається демократичною). На відміну від напівпрезиденталізму з номінальними президентами, у системах із сильними президентами когабітація (якщо вона інституційно можлива) є причиною фактичного зростання повноважень прем'єр-міністрів (раніше в Франції, Грузії). Досить специфічним різновидом президенціалізованих напівпрезидентських систем правління є напівпрезидентські республіки з суперпрезидентами, тобто дуже сильними/

⁷⁹ V. Lytvyn, *Teoriia ta praktyka kohabitatsii v napiuprezidentskykh systemakh Yevropy*, "Osvita rehionu: politolohiia, psykholohiia, komunikatsii" 2011, vol 4, s. 140–149.

⁸⁰ S. Ozsoy, *An Unusual Parliamentary Model with Elected but Weak Presidents And Its Virtues and Vices*, Presented at Conference of International Political Science Association "Political Regimes, Democratic Consolidation and the Quality of Democracy". – São Paulo, February 18th 2011.

⁸¹ A. Croissant, *From transition to defective democracy: Mapping Asian democratization*, "Democratization" 2004, vol 11, nr 5, s. 156–178.

всесильними президентами⁸² (супернапівпрезидентські системи правління⁸³). У цьому контексті вагомо, що такі системи формально залишаються напівпрезидентськими (а не президентськими), бо в них уряд принаймні формально перебуває в ієрархічній залежності від парламенту, адже останній може брати участь у формуванні складу уряду, затвердженні програми уряду, надає уряду вотум довіри, а також може відправити кабінет у відставку на підставі вотуму недовіри. З іншої сторони, в таких системах республіканського правління гіпотетично обмежено участь парламенту в формуванні та забезпеченні підтримки уряду. Наприклад, в Азербайджані, Білорусі чи Росії, де передбачено посаду сильного президента («суперпрезидента»), регламентовано участь парламенту у забезпеченні вотуму довіри урядові, кандидатуру прем'єр-міністра якого пропонує президент. Але якщо тричі підряд кандидатуру глави уряду не затверджено у парламенті, президент може розпустити парламент та самостійно сформувати урядовий кабінет. Ще одна ознака напівпрезидентських систем із суперпрезидентами, зокрема в Білорусі, Росії, Казахстані, Киргизстані, полягає у тому, що парламент має право висунути вотум або осуд недовіри урядові, проте останній набуває чинності тільки тоді, коли його підтримає президент. Такі самоочевидні «аномалії» напівпрезиденталізму часто на практиці призводять до означення систем, у яких практикують напівпрезиденталізм, як президентських. Більше того, тому такі напівпрезидентські системи у якийсь момент можуть почати функціонувати як президентські. Та між президентськими й напівпрезидентськими системами правління з суперпрезидентами існує суттєва відмінність. Президенталізм із посадою суперпрезидента – це президентська система правління з посадою всесильного глави держави, який будучи безпосереднім главою уряду/виконавчої влади/вертикалі, може мати (проте не обов'язково має) поряд із собою посаду субординованого прем'єр-міністра, котрий у жодному випадку не відповідальний перед парламентом. Натомість, напівпрезиденталізм із посадою суперпрезидента – напівпрезидентська система правління (насамперед президент-парламентського типу) з посадою всесильного глави держави, який будучи або не будучи (частіше будучи) безпосереднім главою уряду (виконавчої влади/вертикалі), неминуче має поряд із собою субординованого або несубординованого прем'єр-міністра, що формально відповідальний перед парламентом. Головна відмінність системи напівпрезиденталізму (від президенталізму) з посадою суперпрезидента у тому, що для неї властива різної міри (низька/значна) залежність виконавчої вертикалі в особі прем'єр-міністра або прем'єр-міністра та глави держави від розстановки партійно-політичних сил у парламенті. Це означає, що конституційно всесильний президент/суперпрезидент фактично може

⁸² S. Fish, *Democracy derailed in Russia: the failure of open politics*, Wyd. Cambridge University Press 2005.; S. Holmes, *Superpresidentialism and its problems*, "East European Constitutional Review" 1993, vol 2, nr 4, s. 123–126.

⁸³ A. Arato, *The new democracies and the American constitutional design*, "Constellations" 2000, vol 7, nr 3, s. 316–340.; T. Colton, C. Skach, *Semi-Presidentialism in Russia and Post-Communist Europe: Ameliorating or Aggravating Democratic Possibilities?*, Paper has been produced to assist working sessions at the III General Assembly of the Club of Madrid, 21 s.

посилити свої повноваження у випадку розпуску парламенту, що може слідувати за (зазвичай потрійною) незгодою парламенту з приводу кандидатури прем'єр-міністра (у випадку відмови парламенту забезпечити вотум довіри уряду), запропонованої главою держави, чи за небажанням президента виконувати рішення парламенту про вотум недовіри урядові⁸⁴.

Напівпрезидентські системи, де повноваження президентів та прем'єр-міністрів (урядових кабінетів) є майже ідентичними або співмірними, іменують збалансованим напівпрезиденталізмом чи напівпрезиденталізмом збалансованої влади. На прикладі таких країн, як Грузія, Литва, Польща, Румунія або Україна (станом на 2014 р.) можна виявити, що збалансованому напівпрезиденталізму не властиве вирішальне домінування владних повноважень президента чи прем'єр-міністра, зокрема з приводу здійснення виконавчої влади. Внаслідок цього властиве зміщення домінування президентів та прем'єр-міністрів (до більшої персоналізації систем правління повноваженнями президентів чи прем'єр-міністрів) і відповідно – ускладнення дуалізму виконавчої влади в умовах напівпрезиденталізму. Саме тому серед трьох типів напівпрезиденталізму, в основі виокремлення яких є врахування особливостей дуалізму виконавчої влади, західні вчені найчастіше критикують збалансовану (повноваженнями президента та прем'єр-міністра) напівпрезидентську систему правління, в умовах якої можуть реалізовуватись різні сценарії блокованого конституційного та міжінституційного конфліктів, особливо коли виборці не дають (не забезпечують) парламентської більшості жодному з центрів виконавчої влади (найбільшою мірою це відчувається в періоди когабітацій, коли на думку Х. Лінца й А. Степана⁸⁵, втрачається керованість процесом і знижується рівень легітимності державної влади)⁸⁶.

Схожу типологію фаз/сценаріїв напівпрезиденталізму на підставі врахування повноважень президента та парламенту з приводу провадження законодавства і партійного складу парламенту запропонував Т. Чжун-Хсієнг⁸⁷. Вчений виокремив збалансований, когабітаційний, президент-домінуючий, прем'єр-домінуючий та парламент-домінуючий напівпрезиденталізм. Ці фази сценаріїв напівпрезиденталізму

⁸⁴ Тому в напівпрезидентських системах правління із посадами суперпрезидентів прем'єр-міністри є дуже слабкими незалежно від того, чи прем'єр-міністр політично та/або партійно субординований або несубординований президентові у контексті розстановки політичних сил у парламенті. Тому в таких системах правління часте застосування отримують мажоритарні чи змішані виборчі системи, які забезпечують представництво непартійних кандидатів у депутати. Фактичне посилення повноважень суперпрезидентів ймовірно у разі значної фракціоналізованості/фрагментованості парламентів, які в силу своєї слабкої структурованості не завжди повноцінно можуть і намагаються виконувати функції політичного інституту, який повинен стабілізувати повноваження президента з приводу здійснення виконавчої влади.

⁸⁵ J. Linz, A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*, Wyd. Johns Hopkins University Press 1996, s. 286.

⁸⁶ V. Lytvyn, *Teoriia ta praktyka kohabitatsii v napivprezidentskykh systemakh Yevropy*, „Osvita rehionu: politolohiia, psykholohiia, komunikatsii“ 2011, vol 4, s. 140–149; A. Romaniuk, V. Melnyk, *Instytut kohabitatsii ta politychni nastidky yoho realizatsii v Ukraini*, „Suchasna ukrainska polityka: Polityky i politolohy pro nei“ 2009, vol 17, s. 69–73. ; V. Lytvyn, *Teoretyko-metodolohichni „khyvli“ doslidzhennia respublikanskykh system derzhavnoho pravlennia: vid V. Badzhekhota do R. Elbi*, „Visnyk Lvivskoho universytetu: „Seria filosofsko-politolohichni studii“ 2013, vol 3, s. 146–155.

⁸⁷ T. Jung-Hsiang, *Sub-types of Semi-presidentialism and Political Deadlock*, “French Politics” 2008, vol 6, s. 63–84.

позначають ситуації, коли той чи інший політичний інститут (президент, уряд або парламент) має ключову роль та завершальну думку щодо змісту законодавства⁸⁸. Річ у тому, що попри формальну норму, що парламент – найвищий законодавчий орган, на практиці він не завжди є інститутом, який проводить законодавчу владу: у напівпрезидентських системах правління законодавча влада може залежати від парламенту, президента, уряду⁸⁹ і т.д.

Президент-домінуючий напівпрезиденталізм – напівпрезидентська система правління, в якій президент має значні унілатеральні повноваженнями видавати укази з силою законів та право вето, а також контролює парламентську більшість, тому здатний проводити законодавство.

Прем'єр-домінуючий напівпрезиденталізм – напівпрезидентська система правління, в якій президент не має істотних повноважень та є символічним лідером, а прем'єр-міністр керує парламентською більшістю та має владу «вести» законодавство.

Парламент-домінуючий напівпрезиденталізм – напівпрезидентська система, де президент не має істотних повноважень, кабінетом є уряд меншості, опозиція керує законодавчою більшістю супроти президента й уряду, внаслідок чого винятково парламент може проводити законодавство.

Когабітаційний напівпрезиденталізм – це напівпрезидентська система правління, в якій президент наділений «резервними» повноваженнями, глава уряду керує законодавчою більшістю та виходить із опозиційної до президента партії, саме тому президент та прем'єр-міністр ділять владу проводити законодавство.

Збалансований напівпрезиденталізм – напівпрезидентська система правління, де опозиційні президент і парламент мають однакові фактичні політичні повноваження, тому змагаються за владу проводити законодавство. Емпіричний аналіз засвідчує, що збалансований напівпрезиденталізм частіше зумовлює політичні та міжінституційні конфлікти у системах дуалізму виконавчої влади, ніж інші фази/сценарії напівпрезиденталізму. Загалом типологізація напівпрезидентських систем правління демонструє, що про напівпрезиденталізм треба говорити з «прикметниками»: вони відсилають нас до певних його формальних і фактичних різновидів та фаз/сценаріїв, які означають систему правління в контексті взаємовідносин між конституційними нормами та політичною практикою⁹⁰.

Звертаючись до досвіду конституційних систем правління в Україні у 1991–2014 рр., особливе місце між яких зайняв гетерогенний напівпрезиденталізм, пропонуємо таку їх поетапну структурування: у 1991–1995 рр. – президентсько-парламентський

⁸⁸ H. Bahro, *Virtues and vices of semi-presidential government*, „Journal of Social Sciences and Philosophy” 1999, vol 11, nr 1, s. 1–37.

⁸⁹ C. Skach, *Constitutional origins of dictatorship and democracy*, “Constitutional Political Economy” 2005, vol 16, s. 347–368.

⁹⁰ V. Lytvyn, *Klasyfikatsiia yevropeiskoho pivprezidentalizmu*, “Demokratychnе vriaduvannia: Elektronne naukove fakhove vydannia” 2009, vol 3.

напівпрезиденталізм; у 1995–1996 рр. – президенталізм; у 1996–2006 рр. – президентсько-парламентський напівпрезиденталізм; 2006–2010 рр. – прем'єрсько-президентський напівпрезиденталізм; 2010–2014 рр. – президентсько-парламентський напівпрезиденталізм; з 2014 р. – прем'єрсько-президентський напівпрезиденталізм. Запропонована структуризація умовно/не повністю стосується конституційних систем правління в Україні, бо конституцію України було прийнято в 1996 р., а в 1991–1996 рр. в Україні діяла стара радянська Конституція 1978 р., послідовно доповнена п'ятнадцятьма законами та чисельними поправками, яка вважалась правовою підставою розвитку і функціонування політичних інститутів. Специфіка українського напівпрезиденталізму полягає у циклічній зміні моделей президент-парламентаризму та прем'єр-президенталізму: перший більше сприяє авторитаризації (у період 1996–2004 рр. за часів президентства Л. Кучми і 2010–2014 рр. за часів президентства В. Януковича політичний режим в Україні тяжів до електорального авторитаризму), а другий – демократизації (у період 2006–2009 рр. за часів президентства В. Ющенка, а також починаючи з 2014 р. після колапсу президент-парламентаризму політичний режим в Україні тяжів до електоральної демократії). Примітно, що досвід когабітації (розділеної більшості) у перехідних/гібридних режимах не завжди має негативні тенденції та наслідки. Це підкреслює пріоритетність системи правління, де домінує законодавча влада.

Таблиця 2. Еволюція напівпрезидентської системи правління у контексті розвитку республіканської форми правління в Україні (1991–2014 рр.)

Період	Система правління	Формальний тип	Напівпрезиденталізм			Президент	Прем'єр-міністри	Конфлікт дуплізму виконавчої влади
			Фактичний тип	Формально-фактичний тип	Фаза/сценарій			
Серпень 1991– червень 1995	Напівпрезиденталізм ⁹¹	Президент-подібний президент-парламентаризм	Розділена більшість	Збалансований напівпрезиденталізм	Парламент-домінуючий напівпрезиденталізм	Л. Кравчук (1991–1994)	В. Фокін	незначний
							Л. Кучма	значний
Червень 1995 – червень 1996	Президенталізм	–	–	–	–	Л. Кучма (1994–1999, 1999–2004)	Ю. Звігільський	проміжний
							В. Масол	незначний
Червень 1996 – січень 2006	Напівпрезиденталізм	Президент-подібний президент-парламентаризм	Уніфікована більшість	Президентиалізований напівпрезиденталізм	Президент-домінуючий президенталізм	В. Ющенко (2005–2010)	Є. Маруєв	проміжний
							П. Лазаренко 1	проміжний
Січень 2006 – жовтень 2010	Напівпрезиденталізм	Прем'єр-президенталізм	Уніфікована більшість	Збалансований напівпрезиденталізм	Коліабтаційний напівпрезиденталізм	В. Янукович (2010–2014)	П. Лазаренко 2	значний
							В. Пустовойтенко	значний
Жовтень 2010 – Лютий 2014	Напівпрезиденталізм	Президент-подібний президент-парламентаризм	Уніфікована більшість	Президентиалізований напівпрезиденталізм	Президент-домінуючий напівпрезиденталізм	В. Янукович (2010–2014)	В. Янукович 1	незначний
							В. Янукович 2	значний
Лютий 2014 – і досі	Напівпрезиденталізм	Прем'єр-президенталізм ⁹²	Уніфікована більшість	Збалансований напівпрезиденталізм	Коліабтаційний напівпрезиденталізм	О. Турчинов (в.о.) (2014)	Ю. Тимошенко 1	значний
							Ю. Єхануров	незначний
Лютий 2014 – і досі	Напівпрезиденталізм	Прем'єр-президенталізм ⁹²	Розділена більшість	Збалансований напівпрезиденталізм	Коліабтаційний напівпрезиденталізм	П. Порошенко (2014 – чинний)	М. Азаров 1	незначний
							М. Азаров 2	незначний
							М. Азаров 3	незначний
							А. Яценюк	проміжний

⁹¹ Розподіл повноважень між політичними інститутами свідчить про «розмитий» президентсько-парламентський напівпрезиденталізм без права президента розпускати парламент.
⁹² Президент (як і в 2006–2010 рр.) не може звільнити прем'єр-міністра й уряд, але може розпустити парламент.

Вважаємо, що сьогодні вибір конституційної системи правління в Україні має падати на прем'єрсько-президентський (в жодному випадку незбалансований та непрезидентіалізований, а з номінальними президентами) напівпрезиденталізм або парламентаризм. Ці системи максимально (по-різному) мінімізують міжінституційні конфлікти між гілками влади (зокрема з приводу виконавчої влади та провадження законодавства). Навіть якщо такі конфлікти виникають, то їх здебільшого усувають через процедури парламентського вотуму недовіри уряду. Окрім того, зазначені системи республіканського правління окреслюють випереджувальні інституційні механізми розв'язання урядових (політичних) криз до того, як вони переростуть у кризи політичної системи (політичного режиму та системи правління). Тому такі системи правління більш гнучкі та краще адаптуються до мінливих інституційних і політичних/секторальних обставин. Особливо це актуально для парламентських систем правління, де уряд уповноважений оголошувати дострокові парламентські вибори для вирішення проблем «заблокованого законодавства» («законодавчого глухого кута»). Так уряд змушує себе (у контексті тих депутатів, які забезпечують йому підтримку) і всіх членів парламенту приймати популярні й необхідні рішення. Що стосується особливостей і перспектив систем прем'єр-президентського напівпрезиденталізму з номінальними президентами (порівняно з іншими моделями напівпрезиденталізму), варто виокремити такі з них: обмеженість можливостей міжінституційних конфліктів у системі дуалізму виконавчої влади лише періодами когабітацій і тільки окремими сферами сумісної компетенції президентів та прем'єр-міністрів (переважно це питання оборонної і зовнішньої політики, закордонних справ); односпрямованість (чи унідирикторальність) міжінституційних конфліктів у системі дуалізму виконавчої влади, яка проявляється у тому, що президент тільки обмежено може протистояти уряду; нерозвиненість дифузної відповідальності між президентом і прем'єр-міністром, внаслідок чого політико-владний процес майже не має двоїстого і контраверсійного значення (навіть у періоди когабітацій); реальна та постійна усвідомленість того, що домінуючим актором виконавчої влади (та й політичного процесу загалом) є прем'єр-міністр/уряд. На користь парламентських та прем'єр-президентських (проте незбалансованих та непрезидентіалізованих) систем правління свідчить той факт, що вони з усіх наявних республіканських систем правління є найдемократичнішими, втілюють найбільшу ефективність урядування і найбільшу якість людського розвитку. Ці системи окреслені порівняно невисоким ризиком військових переворотів. Проте для якісного втілення на практиці будь-якої з зазначених систем правління в Україні потрібна ефективна виборча система (яка пропорційно переводить голоси виборців у мандати), міцна (а не фракціоналізована та недисциплінована) партійна система з продукуванням законодавчої більшості, а також реформа парламентаризму (як процесуального виміру діяльності/структури органу законодавчої влади). В іншому разі проблемою залишатиметься формування стабільних

парламентських коаліцій та вузькопрофільність інтересів політичної еліти. Проте в умовах кризових явищ, які починаючи з кінця 2013 – початку 2014 рр., розгортаються в Україні, у разі запровадження будь-якої із зазначених систем правління треба передбачити перехідні/тимчасові положення конституції для регламентації резервних повноважень глави держави (у випадку прем'єрсько-президентського напівпрезиденталізму з номінальним президентом) або прем'єр-міністра (у разі парламентаризму), що мають виявлятися у можливості видавати укази або постанови із силою законів в окремих сферах господарства і соціального життя, які критично потребують реформування та вдосконалення.

У разі пролонгованої апробації чинної системи прем'єр-президентського (парламентсько-президентського) збалансованого (впливовий президент та прем'єр-міністр) напівпрезиденталізму доцільно (як у випадку Франції і Румунії⁹³) звернутися до процедури проведення синхронних (двох упродовж одного року) президентських і парламентських виборів⁹⁴. Так відповідальність за визначення ключового актора у системі дуалізму виконавчої влади – президента чи прем'єр-міністра, – буде перекладено

⁹³ Відмінність України (а також Румунії) від Франції додатково проявляється у тому, що перша є прикладом системи позитивного парламентаризму, а друга – прикладом системи негативного парламентаризму. В системах позитивного парламентаризму формування уряду безпосередньо залежить від позитивного (такого, що підтриманий абсолютною чи відносною більшістю депутатів парламенту) вотуму довіри уряду з боку парламенту. Урядовий кабінет розпочинає свою діяльність лише після того, як йому (його прем'єр-міністру, персональному складу чи програмі) абсолютною або відносною більшістю депутатів парламенту (залежно від конкретного випадку) буде надано вотум довіри/інвестиції. Урядовий кабінет вважається чинним до тих пір, поки він користується довірою парламенту або поки йому не буде висловлено позитивного (тобто такого, що підтриманий абсолютною чи відносною більшістю депутатів парламенту) вотуму недовіри. Це означає, що в умовах систем позитивного парламентаризму довіра/інвестиція уряду постійна та забезпечується як на етапі його ініціювання/формування, так і в процесі його функціонування. У системах негативного парламентаризму формування уряду безпосередньо не залежить від позитивного (підтриманого абсолютною або відносною більшістю депутатів парламенту) вотуму довіри або залежить від негативного вотуму довіри уряду з боку парламенту. Негативний вотум довіри уряду означає, що для того, щоб уряд почав функціонувати, він має отримати вотум довіри/інвестиції, суть якої полягає у тому, що проти прем'єр-міністра, складу чи програми уряду не повинна проголосувати абсолютна більшість депутатів парламенту. Це означає, що урядовий кабінет розпочинає діяльність після того, як його чи його прем'єр-міністра номіновано главою держави або ж парламентом без наявності підтримки (вотуму довіри/інвестиції) прем'єр-міністра, персонального складу та програми уряду абсолютною або відносною більшістю депутатів парламенту або за умови, що проти прем'єр-міністра, складу чи програми уряду не голосує абсолютна більшість депутатів парламенту. Урядовий кабінет отримує довіру парламенту самим фактом номінування його прем'єр-міністра чи складу уряду або незалежним чином кандидатури прем'єр-міністра чи складу уряду абсолютною більшістю депутатів у парламенті. Урядовий кабінет є чинним доти, поки йому не буде висловлено позитивного (такого, що підтриманий абсолютною або відносною більшістю депутатів парламенту – залежно від конкретного випадку) вотуму недовіри або поки йому не буде відмовлено у мовчазній або негативній довірі. В умовах систем негативного парламентаризму довіра/інвестиція уряду не завжди ґрунтується на парламентській більшості, бо може не забезпечуватись або забезпечуватись негативно у процесі формування уряду. Натомість, відмова у позитивній довірі уряду або ж незадоволення вимог негативної довіри уряду в процесі функціонування уряду є причиною дострокового припинення повноважень уряду. Тому система негативного парламентаризму – інституційно-конституційний сценарій, що ґрунтується на постійній мовчазній довірі урядовому кабінету, підтриманій більшістю депутатів парламенту (коли парламент не відмовляє уряду в довірі чи не висловлює уряду вотуму недовіри), чи на постійній негативній довірі урядовому кабінету, проти чого не виступає абсолютна більшість депутатів парламенту. Детально див.: F. Russo, L. Verzhichelli, *The Adoption of Positive and Negative Parliamentarism: Systemic or Idiosyncratic Differences?*, ECPR Joint Sessions of Workshops, Salamanca, April 2014.; M. Molder, *Coherence of Coalition Governments Across Types of Parliamentarism*, Paper prepared for the 2014 ECPR Joint Sessions of Workshops in panel "The Evolution of Parliamentarism and its Political Consequences"; T. Louwse, *Unpacking "positive" and "negative" parliamentarism*, Paper presented at the workshop "The Evolution of Parliamentarism and Its Political Consequences" of the European Consortium of Political Research, Salamanca, April 10–15, 2014.; T. Bergman, *Constitutional Design and Government Formation: The Expected Consequences of Negative Parliamentarism*, "Scandinavian Political Studies" 1993, vol 16, nr 4, s. 285–304.; J.A. Cheibub, S. Martin, J.A. Rasch, *The Investiture Vote and the Formation of Minority Parliamentary Governments*, Presented at the workshop on The Importance of Constitutions: Parliamentarism, Representation, and Voting Rights, Istanbul 2013.

⁹⁴ V. Lytvyn, *Teoriia ta praktyka kohabitatsii v napivprezidentskykh systemakh Yevropy*, „Osvita rehionu: politolohiia, psykholohiia, komunikatsii" 2011, vol 4, s. 140–149.

на виборця, який зможе детермінувати, хто конкретно у той чи інший проміжок часу буде домінувати. Синхронність виборів президента і парламенту у збалансованому напівпрезиденталізмі, як свідчить теорія і практика, здебільшого позитивно впливають на фактичне посилення повноважень президента, оскільки партія переможця президентських виборів зазвичай стає переможцем і парламентських виборів. Одночасно із запровадженням процедури синхронних виборів буде максимально унеможливлено когабітацію, яка раніше дуже негативно впливала на політичний (зокрема владно-виконавчий) процес в Україні. Разом із цим, специфікою системи залишиться той момент, що політично/фактично сильний президент не матиме легалізованої чи формальної змоги унілатерально відправляти у відставку урядовий кабінет, оскільки у прем'єр-президентських напівпрезидентських системах правління право дострокової відставки уряду зарезервовано винятково за парламентом. Відповідно, бажаючи зміни складу чи керівництва уряду, президент буде зобов'язаним домовлятися про це із парламентом, що не завжди політично легко та безперешкодно, бо президентська/пропрезидентська партія не обов'язково самотійно або в коаліції з іншими партіями повинна мати підтримку абсолютної більшості депутатів парламенту. Це особливо актуально для України, в якій у 1991–2014 рр. жодний уряд не опирався на підтримку однопартійної парламентської більшості. Загалом за допомогою синхронних виборів формально збалансовану прем'єрсько-президентську напівпрезидентську систему можна трансформувати у фактично президенціалізовану прем'єрсько-президентську систему.

У випадку, коли синхронні вибори президента і парламенту не забезпечують президентові підтримки парламентською більшістю його кандидатури прем'єр-міністра (системи уніфікованої більшості), формально збалансована прем'єрсько-президентська напівпрезидентська система фактично спрацьовує через когабітацію (систему розділеної більшості), але цілком інституційно окреслену – таким чином проявляється збалансований дуалізм виконавчої влади. Особливість у тому, що так можна суттєво обмежити конфліктність дуалізму виконавчої влади та зменшити гіпотетичну кількість випадків когабітації.

Із погляду виборців, у такому випадку буде цілком очевидно, що в державі формально є дві вагомні політичні посади – президента та прем'єр-міністра. Президент фактично буде сильнішим у тому випадку, коли представник його ж політичної партії буде прем'єр-міністром, навіть якщо таку конструкцію підтримає не тільки президентська/пропрезидентська партія (самотійно), а й кілька партій, які формують коаліцію у парламенті. Натомість, прем'єр-міністр буде сильнішим тоді, коли належатиме до опозиційної щодо президента політичної партії, яка самотійно чи в коаліції входить у склад парламентської більшості, що формально формує уряд.

Все очевидно у цьому разі буде й у середовищі політичної/партійної еліти, що конкуруватиме на президентських та парламентських виборах. Очевидно й те, що кожний кандидат у президенти розраховуватиме стати фактично найвпливовішою особою в державі. Це можливо лише тоді, коли президентові субординований через підтримку парламентської більшості (або систему уніфікованої більшості) прем'єр-міністр. Для цього треба, щоби кандидат у президенти в контексті синхронних президентських та парламентських виборів розраховував на конкретну кандидатуру прем'єр-міністра. Це найпростіше зробити тоді, коли обидва належать до однієї політичної партії. Тому в партійній ієрархії кандидатом у президенти традиційно буде лідер партії, а кандидатом у прем'єр-міністра – друга особа в партії. Якщо ж президент не матиме підтримки парламентської більшості, тоді він очевидно та фактично не позиціонуватиметься як найвпливовіша особа в державі (навіть якщо існуватиме значний історичний досвід домінування президента у системі державної влади). Натомість, провідну роль відіграватиме опозиційний стосовно президента прем'єр-міністр (який традиційно також був би кандидатом у президенти).

Але навіть у цьому випадку в Україні залишається суттєва проблема – це неструктурованість електорату. Тому навіть попри синхронність президентських та парламентських виборів все ж таки можуть бути сценарії когабітації, бо не завжди президенти матимуть підтримку парламентської більшості. Ефективний спосіб подолання цього недоліку – запровадження виборчої системи, яка сприятиме великим партіям. Із-поміж таких традиційно виокремлюють мажоритарні системи абсолютної або відносної більшості, але вони дискредитували себе в Україні. Тому результатом може бути запровадження пропорційної системи відкритих списків (за формулою, яка сприяє великим партіям) або ж непаралельної/залежної змішаної виборчої системи (пропорційної системи додаткового членства або мажоритарної системи додаткового членства – на зразок Німеччини, Угорщини або Румунії).

Дваракурси перспективних республіканських систем правління в Україні демонструють, що маємо справу не просто з системою правління як такою (у її чистому вигляді), а з конституційною інженерією системи правління, оскільки остання залежить не тільки від формальних/правових повноважень ключових політичних інститутів і їхніх відносин між собою, а фактичних/політичних причин та наслідків цих повноважень і взаємовідносин, які проявляються у зрізі виборчих систем і формул, партійних систем та конкуренції, соціополітичних поділів тощо. Цікаво й інше: обидва варіанти реформування системи правління в Україні, незалежно від сили президентів, прем'єр-міністрів та парламентів, скеровуватимуть політичний/владний процес в Україні до принципів парламентської демократії – такого формату демократичного політичного режиму, у якому уряд є виконавчою гілкою влади, проте лише при умові, що прем'єр-міністр та урядовий кабінет завжди відповідальні перед парламентом, обраним всенародно. Натомість, у 1991–2014 рр. уряд в Україні завжди виступав в ролі об'єкта, вплив на який був міжінституційним конфліктом парламенту та президента на різних стадіях конституційного процесу.